

Н. В. Гузь

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

В. В. Гузь

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової освіти
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

О. С. Джемела

студент
Навчально-науковий інститут соціально-педагогічної
та мистецької освіти
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДІ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ ДО КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті аналізується проблема соціально-психологічної адаптації молоді з особливими потребами до культурно-освітнього простору закладу вищої освіти. Розкрито загальні результати дослідження соціально-психологічної адаптації молоді з особливими потребами до освітнього середовища закладу вищої освіти. Визначено основні завдання соціально-психологічного супроводу процесу адаптації молоді з особливими потребами до освітнього середовища закладу вищої освіти.

Ключові слова: адаптація, соціально-психологічна адаптація, інклюзивне середовище, молодь з особливими потребами.

Постановка проблеми. В умовах реформування всіх сфер життєдіяльності суспільства, розвитку інформаційного суспільства, у результаті гуманізації суспільства, модернізації системи освіти, утвердження безумовної цінності людської особистості постає потреба у створенні оптимального адаптаційного середовища для молоді людини з особливими потребами в культурно-освітньому просторі. Проблема інклюзивної освіти набуває особливого значення у зв'язку з неухильним зростанням кількості дітей і молоді з особливими потребами. Особливості фізичного чи психічного розвитку, які наявні в здобувачів вищої освіти, значно утруднюють їхні контакти з оточенням (неадекватність взаємин з іншими суб'єктами освітнього простору), обмежують участь у суспільному житті, позначаються на особистісному розвитку (спричиняють почуття неспокою, невпевненості в собі, зниження самооцінки та рівня домагань, формують комплекс неповноцінності, егоцентричні й асоціальні настрої) тощо. Все це зумовлює формування дезадаптованості вже на першому курсі навчання в закладі вищої освіти (далі – ЗВО). Внаслідок певної ізоляції молоді людини з особливими потребами від суспільного життя, відсутності активної життєвої позиції, стійкої довіри до оточення і сприйняття його як

ворожого блокується особистісний, професійний розвиток, з'являється потреба в соціально-психологічній допомозі [6].

Здобуття вищої освіти є способом самоствердження та самореалізації для кожної людини. Саме якісна освіта є одним із головних чинників успіху та позитивних змін. Тому дослідження особливостей соціально-психологічної адаптації здобувачів вищої освіти з особливими потребами та пошук шляхів їх успішної адаптації до змінних соціальних умов, нового формату навчальної діяльності є нагальною проблемою в психологічній науці й основною задачею в діяльності психологічного центру ЗВО.

Дослідження проблеми соціально-психологічної адаптації людей з обмеженими можливостями викладені в працях відомих психологів (Б. Ананьєва, Л. Божович, Л. Виготського, А. Запорожця, Б. Зейгарник, О. Леонтьєва, А. Лурії, С. Рубінштейна, А. Адлера, Е. Еріксона, З. Фрейда, К. Юнга й ін.).

Також вченими досліджувалися: інтеграція студентської молоді з особливими потребами в освітній простір ЗВО (Л. Міщик); навчання людей з особливими потребами у вищій школі (О. Глузман, В. Щеклодкін, Т. Подобедова, О. Чуєва); психологія адаптації до навчання здобувачів вищої освіти

з особливими потребами (М. Томчук; Т. Комар, В. Скрипник). У наукових працях В. Бондаря, І. Іванової, І. Калініченко, А. Колупаєвої, К. Кольченко, Г. Нікуліної, Л. Сердюк, П. Таланчука обґрунтовано концептуальні основи впровадження інклюзивної освіти в систему вищої освіти України.

Метою статті є дослідження особливостей соціально-психологічної адаптації студентської молоді з особливими потребами до культурно-освітнього простору ЗВО та визначення основних напрямів психологічного супроводу цього процесу.

Виклад основного матеріалу. Інтегрована форма навчання у ЗВО передбачає спільне навчання молоді з особливими потребами з іншими здобувачами вищої освіти. Така форма навчання визнає за людьми з особливими потребами рівні права на освіту і потребує здійснення політики рівних можливостей. Навчання та виховання здобувачів вищої освіти з особливими потребами здійснюються в інтегрованих групах, які можуть розглядатися як мікромодель соціального середовища.

Інтеграція в освітнє середовище, а отже, у суспільство, допомагає молоді з особливими потребами здобути професію, самореалізуватися, досягти успіху в житті і кар'єрі, відчути себе особистістю, невід'ємною частиною суспільства.

ЮНЕСКО визначає інклюзивне навчання як «процес звернення і відповіді на різноманітні потреби молодих людей з особливими потребами через забезпечення їхньої участі в навчанні, культурних заходах і житті громади <...>». Тобто це такий спосіб здобуття освіти, коли учні або здобувачі вищої освіти з особливими потребами навчаються в загальному освітньому середовищі. Але питання інклюзії варто розглядати не тільки в аспекті створення доступного освітнього середовища для дітей з особливими освітніми потребами. Інклюзивна освіта в широкому сенсі передбачає створення рівних можливостей для всіх категорій дітей в Україні [8].

Інклюзивне навчання у вищій школі – це комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти студентської молоді з особливими потребами шляхом організації освітньо-професійної діяльності з урахуванням індивідуальних особливостей кожного здобувача вищої освіти [4]. Цей процес передбачає створення спеціального культурно-освітнього середовища, яке забезпечує адекватні умови та рівні можливості для отримання освіти та гармонійного особистісного і професійного розвитку здобувача вищої освіти з особливостями розвитку. Визначення оптимальних шляхів і засобів впровадження інклюзивного навчання ґрунтується на відповідному нормативно-правовому, науковому, навчально-методичному й інформаційному забезпеченні,

відповідно до Конституції України, Закону «Про освіту», наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання» й інших нормативно-правових актів, в яких регламентовано надання освітніх, соціальних та інших послуг, які регулюють відносини у сфері вищої освіти, соціального захисту та реабілітації осіб з особливими потребами.

Адаптованість людини є універсальною формою аналізу й усвідомлення нею своєї єдності із соціумом, середовищем, довкіллям [5]. Адаптація розглядається нами як психологічний феномен, який проявляється під час взаємодії особистості із соціальним середовищем, тобто соціально-психологічна адаптація особистості.

Соціально-психологічна адаптація являє собою: а) процес і результат активного пристосування індивіда до видозміненого середовища за допомогою найрізноманітніших інтеріоризованих соціальних засобів (дії, вчинки, діяльність); б) компонент дієвого ставлення індивіда до світу, провідна функція якого полягає в оволодінні ним порівняно стабільними умовами й обставинами свого буття; в) складник осмислення і розв'язання типових репродуктивних задач і проблем завдяки соціально прийнятним чи ситуативно можливим способам поведінки особистості. Це виявляється в наявності таких психологічних феноменів, як оцінка, розуміння і прийняття навколишнього середовища і самого себе. Соціально-психологічна адаптація має такі форми: активну (індивід прагне впливати на середовище з метою змінити його) і пасивну, коли він не прагне до такого впливу та змін, обережну настанову на вивчення людей, оточення; просте пристосування [4].

Адаптація здобувача вищої освіти до нових умов життєдіяльності та життєтворчості ЗВО – це складний, динамічний і багатосторонній психологічний процес внутрішньої та зовнішньої перебудови діяльності, що відбувається під час пристосування його до цих умов і активного оволодіння ними [1].

Типовими для студентської молоді з особливими потребами є проблеми соціально-психологічної адаптації до навчання в інтегрованій групі ЗВО, які зумовлені новою соціальною ситуацією розвитку, зміною умов життєдіяльності, певною соціальною ізоляцією, їхнім ставленням до власних особливостей та, як наслідок, особливими міжособистісними взаєминами з усіма суб'єктами культурно-освітнього простору ЗВО. Наслідками соціально-психологічної дезадаптації студентської молоді з особливими потребами є негативні психогенні реакції, емоційна нестабільність, особистісна та ситуативна тривожність, низькі самооцінка та мотивація досягнень.

Успішність соціально-психологічної адаптації студентської молоді з особливостями розвитку

залежить від готовності до ухвалення життєвих рішень (професійного самовизначення, власної життєвої позиції), правильної оцінки її можливостей і особливостей; особистісного адаптаційного потенціалу. Адаптаційний потенціал особистості – це інтегральна зміна, яка характеризує сукупність індивідуально-психологічних ознак, що зумовлюють ефективність психологічної адаптації; визначає межі адаптаційних можливостей особистості; містить передумови до деякого діапазону відповідних адаптаційних реакцій, пов'язаних із віковими та психологічними особливостями [1].

Теоретичний аналіз досліджень із зазначеної проблематики дозволив узагальнити та виділити основні аспекти процесу соціально-психологічної адаптації студентської молоді з особливими потребами до умов ЗВО: толерантне ставлення до них всіх суб'єктів культурно-освітнього простору, налагодження доброзичливих міжособистісних стосунків з однокласниками; активна участь у житті колективу, взаєморозуміння та взаємодопомога, участь у спільній діяльності та творчих об'єднаннях; плекання власних високоморальних якостей, особистісний розвиток; розроблення та впровадження програми соціально-психологічного супроводу молоді з особливими потребами в умовах закладу вищої освіти тощо.

На сучасному етапі розвитку системи освіти в Україні найбільш актуальною проблемою є роль психологічного супроводу студентської молоді з особливими потребами в умовах інклюзивної вищої освіти. На перший план висувуються завдання створення ефективних умов для становлення особистості кожного здобувача вищої освіти відповідно до особливостей його психічного та фізичного розвитку, можливостей і здібностей.

З метою вивчення особливостей соціально-психологічної адаптації студентської молоді з особливими потребами до умов ЗВО нами проведено психологічне експериментальне дослідження в якому взяла участь студентська молодь з особливими потребами, яка навчається у ЗВО м. Мелітополя Запорізької області. Вибірка становила 65 здобувачів вищої освіти.

За результатами застосування методики «Діагностика соціально-психологічної адаптації» К. Роджерса та Р. Даймонда нами виявлено 14 (21,5%) здобувачів вищої освіти з особливими потребами, які переживають труднощі в адаптаційному процесі, а саме: група посиленого психолого-педагогічного супроводу – 5 (7,7%) осіб, група зони ризику – 9 (13,8%) осіб. Потребують мобілізації адаптаційного потенціалу завдяки активізації адаптаційних ресурсів 18 (27,6%) здобувачів вищої освіти з особливими потребами. Група здобувачів вищої освіти, які залежно від умов науково-освітнього середовища проявляють «адаптивність – дезадаптивність», становить 23 (35,5%)

особи. У групі з високим адаптаційним потенціалом – 10 (15,4%) здобувачів вищої освіти з особливими потребами.

У результаті кількісного й якісного аналізу показників проведеного нами дослідження щодо особливостей соціально-психологічної адаптації студентської молоді з особливими потребами до культурно-освітнього простору ЗВО, ми класифікували досліджуваних за такими групами:

I група здобувачів вищої освіти з особливими потребами – це сфера діяльності Психологічного центру, яка включає здобувачів вищої освіти, які потребують посиленого психолого-педагогічного супроводу та здобувачів вищої освіти зони ризику.

II група здобувачів вищої освіти з особливими потребами – це сфера діяльності кураторів академічних груп, директорату, деканів факультетів, структурних підрозділів університету, яка включає здобувачів вищої освіти з особливими потребами, які залежно від умов науково-освітнього середовища проявляють «дезадаптивність» на середньому рівні; здобувачів вищої освіти, які потребують мобілізації адаптаційного потенціалу завдяки активізації адаптаційних ресурсів; здобувачів вищої освіти з особливими потребами, які мають високий адаптаційний потенціал – найбільш мобільні; здобувачів вищої освіти з особливими потребами, які залежно від умов науково-освітнього середовища проявляють «адаптивність – дезадаптивність».

Висновки. Отже, невід'ємною частиною побудови гармонійного простору є психологічний супровід здобувачів вищої освіти з особливими потребами, який передбачає: забезпечення найбільш комфортних умов їх перебування, які дозволяють повною мірою реалізовувати здібності та прагнення особистості, сформувані успішність її діяльності й адекватну самооцінку; підвищити стресостійкість, сприяти своєчасному виявленню труднощів в особистісному та професійному розвитку здобувача вищої освіти та визначенню умов їх подолання.

Рівень соціально-психологічної адаптації перебуває в тісному взаємозв'язку з актуальними потребами особистості. Процес адаптації є безперервним і розглядається як процес установалення відповідності між актуалізованими потребами та їх задоволенням. Тому ефективність адаптації залежить від здатності індивіда до встановлення зв'язків, компетентності індивіда щодо результативних дій у середовищі, адекватного сприйняття свого становища та засвоєння нових ролей, мобілізації своїх адаптивних можливостей для успішного подолання адаптаційного періоду, збереження оптимального рівня розумової працездатності та входження в нове оточення вищої школи.

Інтеграція потребує взаємної адаптації обох сторін: здобувачів вищої освіти з особливими

потребами – до нових умов навчання в інтегрованому середовищі, навчального закладу – до потреб здобувачів вищої освіти в спеціальних технологіях і засобах навчання, педагогічному, психологічному та соціальному супроводі. Взаємодія особистості з особливими потребами з соціумом, референтною групою та групою членства є одним з основних чинників, що впливають на адаптаційний процес.

Безумовно, допомогти здобувачам має також і науково-педагогічний колектив вищого навчального закладу, коли створить спеціальні умови для кращого перебігу адаптаційного процесу [3]. Саме діалогова взаємодія, спільне визначення цілей взаємодії та співпраця передбачають рівність позицій у спілкуванні, зумовлюють позитивне емоційне самосприйняття та взаємосприйняття, що проявляється в налагодженні комунікативних зв'язків, спільній діяльності, толерантності, партнерстві. Все це сприятиме зниженню рівня соціальної ізоляції, а отже, покращенню соціально-психологічної адаптації молоді з особливими потребами до умов ЗВО.

Гармонізація культурно-освітнього простору закладів вищої освіти стає передумовою визначення нових підходів, принципів, умов, механізмів здійснення професійної підготовки майбутніх фахівців.

З урахуванням основних тенденцій щодо змін у системі освіти ЗВО та впровадження інклюзивної освіти окреслимо основні завдання психологічного супроводу процесу соціально-психологічної адаптації студентської молоді з особливими потребами у ЗВО: актуалізація особистісного потенціалу розвитку; формування позитивних міжособистісних стосунків між всіма суб'єктами культурно-освітнього простору ЗВО; індивідуальне консультування всіх учасників освітнього процесу щодо особливостей розвитку, спілкування, навчання, професійного зростання, адаптації тощо.

Соціально-психологічний супровід базується на створенні сприятливих умов для взаємодії здобувача вищої освіти з освітнім середовищем із метою попередження виникнення або усунення вже наявних чинників, що дестабілізують розвиток, та формування стійкості до ситуацій дезадаптації. Головна мета психологічної роботи зі студентською молоддю з особливими потребами – її соціалізація, підготовка до самостійного життя.

Корекційний напрям психологічної роботи має передбачати систему заходів, спрямованих на корекцію особистісних проявів поведінки та розвиток особистості молодшої людини з особливими потребами за допомогою спеціальних засобів психологічної корекції (індивідуальні корекційні заняття, тренінги, ділові ігри тощо), а саме: тренінги спілкування, ефективної соціальної взаємодії, підвищення впевненості в собі, зниження тривожності та подолання страхів, розвитку навичок

емоційної саморегуляції, підвищення стресостійкості, креативності, самоствердження, особистісного росту та ін. Консультаційна робота здійснюється в межах індивідуальних консультацій з метою вирішення особистісних проблем.

Психологічна просвіта передбачає проведення заходів (лекторіїв, семінарів, консилиумів, майстер-класів) для формування психологічної готовності суб'єктів освітнього процесу до взаємодії зі студентською молоддю, яка має особливості розвитку.

Вивчення особливостей створення комфортного інклюзивного освітнього середовища має велике значення для успішного виховання та соціалізації не тільки студентської молоді з особливими потребами, а й інших здобувачів вищої освіти. Перспективи подальшого дослідження ми вбачаємо в розробленні програми соціально-психологічного супроводу процесу адаптації здобувачів вищої освіти з особливими потребами до умов ЗВО.

Література:

1. Буяльська Т., Прищак М. Теоретичні та практичні аспекти роботи кураторів з адаптації студентів першого курсу в умовах вищого навчального закладу. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2008. № 5. С. 105–112.
2. Варіна Г. Генезис дослідження емоційно-вольового компонента професійної стійкості майбутнього практичного психолога. Наука і освіта: науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України. Серія «Психологія і педагогіка». 2014. № 6/СХХІІІ. С. 16–21.
3. Гармонізація культурно-освітнього простору вищої школи: проблеми та перспективи: монографія / авт. кол.; за заг. ред. В. Молодиченка. Мелітополь: Видавництво МДПУ ім. Богдана Хмельницького; Седльце: Видавництво Природничо-гуманітарного університету, 2014. 274 с.
4. Кольченко К., Нікуліна Г. Концептуальні підходи до впровадження інклюзивної освіти у вищих навчальних закладах. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. 2013. № 10 (12). С. 12–22.
5. Комар Т. Проблеми соціально-психологічної адаптації студентів з особливими потребами. Зб. наук. праць Хмельницького інст. соціальних технологій Університету «Україна». 2010. № 2. С. 30–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2010_2_10.
6. Скрипник В. Особливості соціально-психологічної адаптації першокурсників з особливими потребами: дис... канд. психол. наук: 19.00.07; НАДПСУ. Хмельницький, 2006. 226 с.
7. Шевченко С., Волобуєва А. Теоретичні засади дослідження адаптаційного потенціалу студентів. Науковий вісник Херсонського дер-

жавного університету: збірник наукових праць. Серія «Психологічні науки». 2017. Вип. 5. Т. 2. С. 141–146.

8. Інклюзивне навчання // Сайт Міністерства освіти і науки. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya/>.

Гузь Н. В., Гузь В. В., Джемела О. С. Исследование особенностей социально-психологической адаптации молодых людей с особыми потребностями к культурно-образовательной среде учреждения высшего образования

В статье анализируется проблема социально-психологической адаптации молодых людей с особыми потребностями в культурно-образовательной среде учреждения высшего образования. Раскрыты общие результаты исследования социально-психологической адаптации молодых людей с особыми потребностями в культурно-образовательной среде учреждения высшего образования. Определены основные задачи социально-психологического сопровождения процесса адаптации молодых людей с особыми потребностями в культурно-образовательной среде учреждения высшего образования.

Ключевые слова: адаптация, социально-психологическая адаптация, инклюзивная среда, молодежь с особыми потребностями.

Guz N. V., Guz V. V., Djemela O. S. Research of the features of social and psychological adaptation of young people with special needs to the cultural and educational environment of institutions of higher education

The article analyzes the problem of socio-psychological adaptation of young people with special needs in the cultural and educational environment of institutions of higher education. The general results of the study of socio-psychological adaptation of young people with special needs in the cultural and educational environment of higher education institutions are disclosed. The main tasks of socio-psychological support of the process of adaptation of young people with special needs in the cultural and educational environment of institutions of higher education are defined.

Key words: adaptation, socio-psychological adaptation, inclusive environment, youth with special needs.